

A veszteség értelme

BALLA ZSÓFIÁT LEVÉLBEN KÉRDEZI KOVÁCS FLÓRA¹

Balla Zsófia (Kolozsvár, 1949. január 15.) költő, író, újságíró. József Attila-díjas, Magyarország Babérkoszorús Költője. Tizenkilenc kötete jelent meg, legutóbbi *A nyár barlangja* címmel (versek, Kalligram, 2009.). 1993 óta Magyarországon él. A *Látó* folyóiratban 2012 májusban publikált és azóta Látó-nívódíjas *Kolozsvár* című verse kapcsán beszélgetünk a szerzővel Kolozsvárról, emlékezésről, identitásról, transzcendenciáról.

– Az emlékezet kérdéskörétől indítva, s ahhoz vissza-visszatérve gondolom el a beszélgetés vonalát, hiszen 2012 májusában a *Látó*-folyóiratban megjelent egy fontos verse Kolozsvár címmel (<http://www.lato.ro/article.php/Kolozsv%C3%A1r/2336/>). Nem szeretnék e versről való beszéddel indítani, mert a kérdéssor egész írói munkásságát érinti.

Az emlékezetnek alapvetően két rétegét szoktuk szemlélni: a kollektív és az egyéni emlékezetet. Ön mindkettőt gyakran beemeli munkáiba. Ez a transzcendencia kérdéskörét is érinti. Hogyan írná le a transzcendenciához való viszonyát?

– Időben változó viszonyként. Olyan családban nőttem föl, amelyben a szüleim eszmélkedésének fontos állomása volt az anyagelvű, istenhittől mentes világnézet kialakítása. Anyai nagyszüleim chaszidok, mélyen vallásos zsidók voltak, nagyapám templomi kántorként és *melamed*ként, azaz tanítóként működött a máramarosi Alsórónán, ahol anyám született. A szüleim 1934-ben rituálisan, azaz *chüpe* alatt is egybekeltek, de a nagyszüleim mégsem jelentek meg az esküvőn, – igaz, nem is tagadták ki a fiatalokat.

Nálunk otthon nem volt karácsonyfa. Zsidó vallásos nevelést nem kaptam és csupán felnőttkoromban volt alkalmam igazi karácsonyi ünnepen részt venni.

Engem a magyar költők, Ady és József Attila, a reneszánsz és a barokk festészet titokzatos alakjai, valamint protestáns és katolikus barátaim, és főként Johann Sebastian Bach zenéje tett vallásos érzelmekre nyitottá. Kamasz koromban a görög és római mítoszok után végigolvastam a Bibliát, a Károli-féle változatot. Megrendített, úgy éreztem, hogy sokkal érthetőbbé válnak számomra a képek és a versek. Másrészt zenei tanulmányaim is formáltak ebben a vonatkozásban: Bach mélyről fakadó és égig hatoló áhítata érintett meg, fölfogtam egy nálam hatalmasabb erő jelenlétét. Mindezt fokozták azok a beszélgetések, amelyeket református teológus barátaimmal és másokkal folytattam. 1967-ben elolvastam Simon Dubnov *A zsidóság története* című könyvét, és elkezdtem faggatni anyámat a zsidó vallási szokásokról.

1972-ben jártam először Izraelben. Nem csak a háború alatt életben maradt és utána ki menekült rokonaimat ismertem meg ekkor, hanem – egy laikus időutazásban – lázasan és gyönyörködve döbbsentem rá arra, hogy a Biblia, az Ó- és az Újszövetség egyaránt az egykori mindennapi élet lenyomata, s hogy a látszólag értelmetlen rituális szokások és részletek egy életmód szabályait tükrözik. Ráébredtem, hogy az Ó-és Újszövetség szorosan összefügg és

¹ Kovács Flóra a beszélgetés szerkesztői munkálatai során NKA Alkotói ösztöndíjban részesült.

összetartozik. Hogy a Biblia voltaképpen példabeszédek tárháza, erkölcsi szöveggyűjtemény és életmód-kalauz. Ettől azonban még nem lettem vallásos.

Az istenkeresést nálam is egy súlyos életrajzi esemény alapozta meg, 1975-ben. A hit, a hívő-tudat nagyon fontos (lehet) nehéz életszakaszok áthidalásában. De nem érzem hitelesnek a csupán örökölt és kritikátlan, gépies vallási gyakorlatot. Semmilyen vallásban. Istenre elsősorban elesettségünkben van szükségünk. Amikor engem valami – csak bonyolult leírható – hit megérintett, akkor az a hit több vallás elemeiből a magam számára kialakított, de ugyanarra a teremtőre vonatkozó elképzelés ötvözetéből állott össze.

Nietzsche szerint annak a létezése, amiben leginkább hiszünk, nem valószínűbb, nem bizonyosabb attól a tényről, hogy azt nagyon erősen és nagyon sokan hiszik. Az emberek annak a *valóságában* hisznek, amit *erősen* hisznek... És ezért állítja a filozófus, hogy minden vallás hívői utálják az alkotó embereket, mert azok széttördelik az értékrendjüket. A hit iránti vágy – állítja Nietzsche – az alávetettség iránti vágy. A vallásos ösztön vad ösztön. És őt idézi Irvin D. Yalom: *...a hit lángját kimeríthetetlenül táplálja a halálfélelem, az elfelejtéstől való félelem és a céltalanságtól való félelem.* Székely János úgy fogalmaz, hogy isten eszméje nem más, mint egy-egy nép önmaga fölé emelt, legjobb tulajdonságainak összessége.

Szeretném ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a transzcendencia kérdése nem egyszerűen hit vagy vallásosság dolga. Az anyagon felüli, a megismerésen kívüli, a tapasztalattól független vagy a tudat alatti tartományt tekintjük magasabb rendűnek, transzcendensnek. És mindebben a hit csak egyetlen lehetőség. A vallást pedig nem tekintem személyes lehetőségnek többé.

A kolozsvári Keresztény Szó 1993. decemberi számában saját hitem kérdéseiről írtam. Az ember szellemi fejlődésében mindig azt tekinti a rátalálás, a megoldás pillanatának, ahol éppen tart. Akkor a kiszolgáltatottságban és halálfélelemben fogant hit bizonyosságával és egyfajta megnyugvásával írtam, - ebből az állapotból tekintetem vissza életemnek arra a szakaszára, amikor még tudomásom szerint nem hittem, vagy amikor már meglegyintett a hit lehetősége. Ma azonban a valláskeresésnek és a hit megértésének arra a szakaszára, mint befejezett múltra gondolok vissza. A gondolkodás, a művészet és az emberi szellem szabadságának csöppjeivel táplálom magasabb értelmet kereső eszméletemet.

– *Ennek zenei megvalósulásai mennyire fontosak az Ön számára?*

– Ebben az értelemben szerencsém volt a zenei pályával (másfelől nem volt velem szerencsém). A zene a legelvonatottabb művészetek egyike. Épp az a nagyszerű benne, hogy a megnevezhetetlen és ábrázolhatatlan természetfelettit fejezi ki. Amikor Lukács György *Esztétikáját* olvastam, a hetvenes évek legelején, akkor a műnek csupán néhány állítását gondoltam használhatónak, de a zenére vonatkozót, a *meghatározatlan tárgyiasság* kategóriáját telitalálatnak tartottam. A zene a maga leírt (azaz virtuális) és megvalósított (azaz megszólaltatott) formájában az emberi szellem és érzelem különös, elvont formáit és élményáradatát nyújtja. A zene maga is transzcendencia. Bach *Passiói*, Beethoven utolsó zongoraszonátái, vagy Schubert vonósnégyesei-ötöse a létezés fölöttit és a létezés utánit közvetítik. Pontosabban egy magasabb lét összefüggéseit. Nem a halál utáni állapotot, nem, arról ugyanis semmit sem tudunk.

A zene a legszellemibb művészet: olyasmibe avat be, olyasminek az átélését teszi lehetővé, amit nem egykönnyen tudunk fogalmilag megragadni. Valami olyat kínál, amit máshol, másképp egy irodalmi remekmű, a szellemi siker, egy ínycsak lakoma, a gyönyör, egy léleg-

zetelállító kép, épület, vagy táj látványa vagy egy mély beszélgetés szokott nyújtani- azaz, amit a rádöbbenés és a gyökeres belső fordulat, a katarzis idéz elő bennünk. Olyan, mint egy mélyreható terápia.

– *Levélkamra című esszéjében, a Balassa Péternek írt válaszlevélben – a Máté Passiótól kölcsönözve vezérelvét – Jézus alakjának emberhez párosuló sajátossága és a két történet egymásmellettsége foglalkoztatja, illetve az, hogy miképpen lehet elmondani a történetet?*

– Balassa Péterrel *Levélkamra* címen a régi Magyar Napló hasábjain a kilencvenes évek elején váltottunk néhány zenei tárgyú és egyben egész életünket érintő levelet. Az egyik ilyen válaszomban írtam le először azt a históriát, amelyet az imént súlyos életrajzi eseménynek neveztem. Ez annak az 1975. április 25-ről 26-ra virradó éjszakának a története, amelyet a kolozsvári Egyetemi Klinika Nőgyógyászati osztályán, a vajúdo-szobában, majd a műtőben töltöttem. Hosszú, súlyos lefolyású terhesség után három napig vajúdtam. Itt most nincs módom hosszan beszélni az akkori romániai kórházi körülményekről, arról, hogy éjszaka nem hittek nekem a szolgálatos orvosok, és sok egyébről. Csak a végét mondom el: csoda folytán mégis hajlandók voltak császármetszést végezni, de addigra – amint azt másnap megtudtam – már csak mintegy fél órára volt hátra a teljes méhszakadásig. A gyerek meghalt, és én is majdnem ottmaradtam a műtőasztalon.

Ezen a kínban, teljesen magányosan és kiszolgáltatottan töltött éjszakán mondtam el életemben először emlékezetből a Miatyánkot. Segítséget kerestem. És úgy éreztem, meg is kaptam. (Ha úgy érzi az ember, hogy már nincs egyedül, akkor a végeredmény ugyanaz: *tudja*, hogy nincs egyedül.) Kissé erőre kaptam, fel tudtam kelni, és kivánszorogtam a folyosóra. Előkerült a klinika professzora, aki – gyermekágyi lázat /!/ kapott lánya miatt – bent maradt éjszakára is. Az idős orvos sok hónapot kitevő klinikai tartózkodásaim folytán megismert, s akit addig a hajnali percre, ki tudja mi okból, nem értesítettek súlyos állapotomról... Megvizsgált, azonnal a műtőbe küldött, és elindult bemosakodni. Ekkor már nem tudtam a fájdalomtól felegyenesedni, négykézláb vártam a betegliftre. Hordágy...? A professzor szakmai tudása és az irgalma volt a hordágy. Vagy az isten, ahogy nevezzük.

Az említett Balassa-levélben a szenvedésnek és gyerekem halálának történetét összekapcsoltam egy engem régóta foglalkoztató zenei anyag leírásával: Bach *Máté Passiójának* 53. részére, egy nevezetes zsoltárra, a *Befiel du deine Wege* kezdetűre a szövege hívta föl a figyelmem. Ez a szöveg Rainer Maria Rilke verseire emlékeztetett, illetve benne találtam meg Rilke egyik költészeti előképét. Maga a zsoltárdallam többször előfordul a *Passióban*, más-más hangnemben, más-más szöveggel. Bach művében – akárcsak az antik görög színházban – a kórus mintegy kommentárként, a tömeg hangjaként kíséri végig Jézus mártíriumát.

Említett írásomban a két szenvedéstörténetet csavartam egyetlen fonattá: egy világmegváltó és egy magán-szenvedés történetét. Alapkérdésem az volt, hogy egy mítosz, egy nagy hittétel, egy nagy narratíva segít-e a magánszenvedés elviselésében. S főképp: hogy ad-e a veszteségnek értelmet.

Ezt a kettős anyagot később feldolgoztam egy hangjátékban is: Fodor Tamás nagyszerű dramaturgiai tanácsai segítségével és az ő rendezésében. *Születésünk napja* címmel sugározta a Kossuth, a Petőfi és a Bartók-adó 2010-ben. (Amikor még nem szorultam ki – a politikai helyzet és a közszolgálati adók, a kultúra egyoldalúvá alakítása következtében – a Magyar Rádióból.)

– *A Zsoltárban és a Kettős apokrifben egy közösség sorsára, identitására, továbbá a közösség egy tagjára, a Fiúra összpontosított, - ezt kereste a történetben?*

– A Fiú, az az én szóhasználatomban a fiam, a megszült gyermek, akinek halál a sorsa. Karácsonyi verseket rendelnek a szerkesztőségek, és nekem minden alkalommal fontos volt újra és újra átgondolnom a születés mítoszának gyökereit, rám vonatkozó érvényességét vagy érvénytelenségét. A tény, hogy zsidó vagyok, hogy Jésua rabbi is annak született. De nem akként, nem azért halt meg. (Ennek ellenkezője Radnóti Miklós sorsa: zsidónak született, katolikussá lett és zsidóként halt meg.) Számomra a téli napforduló idején, karácsonykor születő gyerek története összefogta a történelmileg szétvált felekezeteket. A nagy világvallások leírásakor zsidó-keresztény kultúráként határozzák meg ezt a hit-bokrot. Az már a történelem része, hogyan és hányszor fordult szembe a zsidósággal, azaz saját gyökereivel valamely keresztény egyház, valamely vallásgyakorlat.

Két megalázott sorsú kisebbséghez tartoztam. Egyrészt a zsidóhoz, amelynek tagjaként nem ismerhettem megölt nagyszüleimet, nagynénéimet, nagybátyáimat, unokatestvéreimet, rokonságom nagyobbik részét. És amelynek következményei vannak életemre nézve, a mai napig.

Másrészt az erdélyi magyar kisebbséghez is tartoztam: nem csak írok ennek a közösségnek a nyelvén, hanem a kultúráját is védem-ápolom, s ebbéli igyekezetemben magyar nacionalistaként bánt velem a 89-es fordulat előtti román hatalom, konkrétan a román titkosszolgálat.

A Zsoltárban népet keresek magamnak, amely magáénak vall, amely befogad. Egyszerre szólítom meg (*aki véle élni, én népem,/ e világra meghív*) a zsidó közösséget, az erdélyi magyarok közösségét, és azt az istenfiút, aki magához hívja, mindenki más helyett is, az esendő és halandó embert.

Életem egyik legdöbbenetesebb tapasztalata az, hogy az embert semmilyen vallási vagy népközösség nem fogadja be maradéktalanul. Sem az egyházi, sem a vallási, sem a kisebbségi, sem az anyaországi, sem a művészi, sem a konzervatív, sem a liberális közösség. Persze, vannak jó barátok és kollégák, léteznek kisebb befogadó műhelyek, csoportok. Másképp nem tudnék életben maradni. De a nagy, a társadalmat meghatározó közösségek mindegyike többnyire csak akkor engedi meg, teszi lehetővé a benne-vele-mellette való létezését, ha a bekívánczó kritikátlanul azonosul az adott közösség szokásrendjével, ha felismeri és tiszteletben tartja annak belső hierarchiáját, jutalmazókból és kedvezményezettékből álló köreit, belterjes viszonyait. Ha nem bírál, ha nem akar minőségi és/vagy erkölcsi szempontokat érvényesíteni.

Lehettem volna persze dísz-erdélyi, vagy dísz-zsidó, vagy dísz-nő – de én jelzős szerkezet nélkül, költő szerettem volna lenni.

A Kettős apokrif olyan napfordulós vers, amelyben a zsidó kisgyereket (Jézust) szólítom meg, ne akarjon megváltó lenni, maradjon az, akinek született. És ez a vers egyben Chanukavers is, a zsidó napforduló-ünnepet idézi meg, vagyis amit később Júdás Makkabeus szabadságharcos győzelmének ünnepévé stilizált a történelem. Azért kétszeresen apokrif ez a vers, mert egyik rítusnak sem felel meg: mindkettő számára pogány vagy hitehagyott. Se nem keresztény, se nem zsidó – *hanem mindkettő*. Ezt a kettősséget vagy többszörösséget nem szokták elfogadni, inkább úgy ír rólam, mondjuk, egy kritikus, mintha ez a vonulat nem létezne, nem volnék zsidó és nem írnék karácsonyi verset.

Az én költői otthonom a határhelyzet, a határlét. Sokféle identitásból alakítottam ki a magamét. Emiatt viszont sokféle közösség nem képes így, ebben az én-ötvetben – amely elutasítja az egyöntetűséget és kizárólagosságot – a magáénak vallani.

– *Kolozsvár, a hozzá kötődő múlt már A dolgok emlékezete című kötetében is megjelent. Rendkívül érdekesítő ma olvasni a Kolozsvárhoz zárlatát: „A lépések körülölelik a várost/ s egy kérdés tapad a kedvhez:/ ha már nem leszek itt,/ akkor is minden ilyen meleg lesz?” A 2012-es Kolozsvár-versben már a visszapillantás érdekli, a múlt után nyomozás, valamiféle keresgélés. A darázs fészke című esszéjében említi Kolozsvár fontosságát, Önnek e várostól elválaszthatatlan létét, és mégis a város változásához, mozgásához tapadó kétféle érzelmeket. Kolozsvár rendkívül nagy változásokon esett át az utóbbi pár évben azzal együtt, hogy próbál megőrizni a régi arcából is nyomokat. Kolozsvár régi arcához párosítható, már eltűnt nyomai (is) hiányoznak Önnek? Ez a hiányérzet valamennyire függetleníthető attól, hogy Kolozsváron él-e egy onnan származó individuum? Nagyobb léptékkal: mondhatjuk azt is, hogy ez az érzet minden, a szülővárosát érzékenyen figyelő figyélben megtalálható?*

– A költők többsége számára, bármilyen furcsának tűnhet is ez, a nagyváros a legmegfelelőbb közeg. Petőfi, Arany végül Pesten élt. (Vannak persze különcök, mint Rilke, aki Muzotban, egy lakótoronyban tudott a legjobban dolgozni.) És vannak csalódottak (Batsányi, Berzsenyi), és vannak menekülők vagy elhúzódkók (Juhász Gyula, Nadányi Zoltán). De a „Párizs az én Bakonyom” Párizsa behelyettesíthető Budapesttel, vagy más nagyvárosokkal. A költők többsége vidéken születik, ott kezdi tanulmányait, majd feljön a fővárosba.

A nagyváros egyszerre lüktető ihlet-, művelődés-, lehetőség és élmény-forrás, másrészt jobban el lehet benne bújni, mint egy kisvárosban, mert nincs annyira szem előtt az ember.

Kisvárosban is a nagyvárosi jelleget szerettem. Kolozsvár ilyen volt az én gyermek-és ifjúkoromban. Minden könnyen elérhető volt tőlünk, a Széchenyi, azaz Mihai Viteazul-térről, ahol kisgyermekkoromban a piac zsidongott. Házunk hátsó kapuja a Malomárok szecessziós vashidacsájára, onnan a Tímár utcára nyílt. Ide közel esett a Zeneiskola (két perc alatt mehettem hegedűórára) és gyalog jártam a Konzervatóriumba is; tíz percnyi járásra feküdt a Tudományegyetem (ide jártam be a filozófia-tanszékre, etika-órákra), vagy a Képzőművészeti Főiskola (egyben Mátyás király szülőháza, azaz a *Matyi*; itt, még gimnazistaként, Földes László esztétikai óráit látogattam). Más irányban a Horea-úti Bölcsészkar volt közel (a *Filológia*; itt dolgozott anyám, itt és a szintén közeli Teológián tanult a barátaim többsége). Közel esett viszonylag a Főtér a Szent Mihály templommal, de nem volt gyalogosan sem messze az Egyetemi könyvtár, a két Színház (a Magyar és a Nemzeti), a két Operaház, a Filharmónia, a Bábszínház... a szerkesztőségek, kiadók... És még hány helyet, utcát, lakást kellene említenem! A Botanikus Kertet, a Házsongárdi temetőt, az Egyetemi Sportparkot az uszodával, a Sétatér tavát a csónakházzal, szigetén a hattyúkkal, a Fellegvár dombját az Ugrótoronnyal, majd a Belvedere szállodával, a Bükkerdő forrásait és kirándulóhelyeit, a Törökvágást és a Hójaerdőt...

Minden hiányzik, a Feleki-tető is, a Torda felé kapaszkodó út is... Hát hogyne. A zsidó kantin a Pap-utcában, ahova egy időben ebédelni jártunk anyámmal. A derékig meszelt és gondosan nyírt fák is a családi házak-szegélyezte Eperjes utcában.

Mindig szerettem Kolozsvárt. Büszke voltam a múltjára és velünk-teli, nagy terveinktől parázsló jelenére. Sok verset írtam róla, ifjú korom óta. Mindig meg kellett vallanom neki, milyen szép és milyen lenyűgöző város.

De csak itt, Budapesten tudok minden egykori helyet magam elé idézni. Csak itt tudom leírni, csak itt tudok szembenézni a vágyaimmal, a tragédiáinkkal, a megaláztatásokkal, a mulasztásaimmal. Innen jól látom a szerelmeimet is. Innen látom azt a csalódást és szomorúságot, amely arra készítetett, hogy édesanyámat másokra, kedves színészbarátokra bízva, útnak eredjek. Egy világvárosba.

Amikor elhagyunk egy helyet, többnyire az a kudarc és csalódás több, amely kipenderít onnan, mint a vonzerő, amely máshová terel.

Mások is folyton írnak a szülőhelyükről, Ady, Babits, Kosztolányi, Weöres. És azok is, akik a nagyvárosba születtek: József Attila, Radnóti Miklós vagy Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Vas István. És persze, Áprily, Jékely. Verseikben itt élnek Budapesten vagy Visegrádon, és haza vágnak, Enyedre, Kolozsvárra. Mégsem térnek haza. Ezen gondolkodom: miért?

Miért lehetetlen (végleg) hazamenni? Mert lehetetlen. Olyan lenne, mint egy újabb emigráció. Talán freudi magyarázat is rejlik ezekben a vágyakban. Ahogy az anyaméhbe sem tudunk visszatérni, úgy a régi helyszínekre sem.

A szülőváros ellenáll nekünk, azzal, hogy nem emlékeztet régi magára. Hogy csak bennünk él tovább, mint egy történeti pillanat.

A nosztalgia életveszélyes, giccse hajlamosít. És elszívja erőnket a megfigyeléstől. Bárhol éljünk, az ifjúkorira vágyunk, de nem biztos, hogy jól tesszük.

– Egyik rádiós megszólalásában Cs. Gyimesi Éva a kövekhez, a háború utáni Kolozsvár nyomaihoz kötődő emlékezetéről beszél. Mennyiben kíséri Ön figyelemmel Kolozsvár emlékezetét, történetét? Arra is gondolok, hogy a Kolozsvár múltját beemelő, felelevenítő akár nemrég kiadott köteteket is számon tartja-e.

– Ottjártamban Kolozsvárról szóló új könyveket, albumokat, leírásokat szoktam vásárolni. A Házsongárdról szóló kétkötetes album például ámulatba ejt – bár ezt nem volt pénzem megvenni –, amiképpen a temetőben a restaurált sírok látványa is. És persze más könyvek is érdekelnek. Például olyan román kötetek, amelyek a történelmi múlttal, a történelmi és irodalmi hamisításokkal kívánnak leszámolni. Vagy az új szépirodalom. Persze, nem minden. Az új, minőségi kortárs irodalom és művészet és tudomány tenné Kolozsvárt bennem folyamattossá. S ha mindezeknek lenne közük, mondjuk, a két világháború közötti erdélyi művekhez, szerzőkhöz, azok mondanivalóihoz, világérzetükhöz és szemléletükhöz. Az lenne számomra a haza, az otthon, ha volna folytatás, kiteljesedés, kritikai elemzés és új, nagy gondolatok. Ez utóbbiakban a mai anyaországi társadalom sem bővelkedik.

– Ha a számomra e beszélgetés szempontjából lehangsúlyosabb verseit szemléljük, vagyis a PaterNostert, a Vonatokat, a Kolozsvárt és Az élet két fele címűeket, akkor mondhatjuk-e vajon azt, hogy visszatekintéseiben az emlékek ritmusa/löketei kiemelkedően fontosak az Ön számára?

– Ha az emlékezést valamiféle kérődzésnek, nemes öklendezésnek fogjuk fel, akkor az emlékek ritmusa és egymásra következő löketei kaphatnának némi figyelmet. Bizonyára van időszakos újrakezdés az emlékezésben. Egy költő számára minden rendszeres, kisebb vagy nagyobb ismétlődés ritmikai jelentőségű: tagol, szakaszol, sulykol, felerősít. Figyelmet kelt. A költő olyan, mint egy üvegbagoly. Mindenki láthatja, mit nem tud megemészteni.

Vannak témák, amelyeknek újra-és újra nekifut az ember.

– Az emlékezéseiben miért kap olyan fontos szerepet pont a vonat, amikor a helyváltoztatás kerül előtérbe?

– Mert világunkban, a XX. század második felében is – az enyémben, a családoméban, Romániában – ez volt az uralkodó közlekedési eszköz. Mindig ámulat és félelem kerfített hatalmába, amikor a hatalmas fekete fémtettek berobogtak a pályaudvarra. Gyermekkoromban mindent elfedett a gőz gomolygása, közben fülsiketítően sípoltak és csikorgatták fékjeiket ezek a távoli vidékek szagát árasztó vasbálnák.

Vonaton távoztak el a deportáltak, a nyaralók, a kegyelmesen turistaútra eresztettek, a kivándorlók, vagy a nászutasok. Vonaton érkeztek a diákok, a kereskedők, a miniszteri kiküldöttek, a rokonok. A pályaudvarok voltak életünk színpadai, a rövidebb vagy végleges elválások színhelyei – és a vágyott hazatérés vagy az első látogatás kopár és lehangoló díszletei.

Hosszú vonat-utakat tettem meg anyámmal, a román tengerpartig. Huszonnégy órás vonaton és gestapósan dörömbölő kelet-német határőrök társaságában jutottam el Weimarba, – és életem első migrénjéig. Négy évig indultam riport-utakra távoli városokba, kitört ablakú, fűtetlen, jéghideg vonatokon. Éjszaka utaztam szerkesztőségi ülésekre Bukarestbe, izzásig fűtött, lábszaggal és pálinkaszaggal keveredő dohányfüstben, kilenc óra hosszát. Egy ifjú költőismerősömet vonaton érte a hirtelen, alkohalmámoros halál.

És hány állomáson – Székelykocsárdon, Brassóban, Aranyosgyéresen, Földváron és Csíkcicsóban és még ki tudja, hol – vártunk néha órákig a csatlakozásra! Az ingázóknak, a diákoknak és a vasúti személyzetnek bejárattott, majdnem intézményesített rendszere volt a megvesztegetésre: a diákok olcsón utaztak, az ellenőrök és kalauzok kaszálták a pénzt. Egy ízben Désről egy éjszakai vonattal indultam haza. Nyolcadmagammal zsúfolódtunk a teljesen kivilágítatlan vagon egyik fülkéjébe. A folyosón tömörülő zsákokon, lábakon, testeken, óbégátáson lassan átgázolt a kalauz. Mikor elért a fülkénkig, alig lehetett elhúzni az ajtót. Egyenruhás kar nyúlt be az ajtón. A felfelé fordított, nyitott tenyeret egy másik kézből himbálózó vasutaslámpa világította meg. Abba a tenyérbe kellett a pénzt helyezni. Kinek mennyije volt. Ez volt a jegyellenőrzés.

A vonatról sokat lehetne beszélni. Arról, hogy a nappali utazás a könyvek, a boldog olvasás barátja is. Hogy miképpen volt a kolozsvári állomás lakásunk harmadik szobája.

– *A PaterNoster és a Kolozsvár emlékezésritmusai/emlékezetlöketei merőben eltérőek. Az előbbiben benne rejlik Kolozsvárhoz közelségből, annak szövetében való közeli létből következhet ez?*

– A két vers keletkezése között több, mint harminc év telt el. Az ember járásának, lépteinek a ritmusa is megváltozik ennyi idő alatt, nemhogy a verslélegzete. A *PaterNoster*-vers legfontosabb, azonnal látható szerkezeti sajátossága, hogy két-, illetve többszólamú. A fő szólam az elbeszélő, akinek a szövegét kurzív emlékezésbetétek szabdalják. A másik szólam a két kommentátoré, értelmező (ezek a kötet több versében megjelennek). Tulajdonképpen az is egyetlen hang: valaki mintha egy másikkal mondaná el, mintegy hallgatóságnak közvetítené, hogy a fővers-testben mi történik, mit látunk, miről esik szó, melyek a mellékkörülmények, a múlt. A kommentár-oszlopban a párbeszéd egy néma hallgató és az értelmező között folyik. De vannak más, az események – a történet és kommentárja – egyidejűségét jelző grafikai megoldások is versben. Ez tehát alapvetően más, mint az évtizedekkel későbbi *Kolozsvár*-vers, amelynek szaggatott, makacs kitarását („inszisztálását”) inkább az emlékezés és az elhallgatás, a keresés és a ki-nem-mondás között vergődő képek sora adja.

Ott enyhül meg a versbeszélő, ahol valami belátásra jut.

– A Kolozsvárban Csajkovszkij Váltakozatok egy rokokó témára művének felelevenítése a zene által létrehozható együttjátszás, együttlét miatt foglalkoztatta, így beemelve Kolozsvár sajátos hangulatát?

– A művet a Zeneiskola szimfonikus zenekara adta elő, nagyszerű zeneigazgatónk, Misi bácsi, azaz Guttmann Mihály vezényletével, már nem tudom, melyik felsős évemben. Ott hegedültem a zenekarban, a cselló-szólót pedig a velem egyidős, a versben is megidézett, nagytehetségű iskolatársam, Gabriela Constantinescu játszotta. Számomra felejthetetlen ez a hangverseny, az a felforgató élmény, amit az együttmuzsikálás nyújt. Kórusban, kamaraegyüttesben is, de főként nagyobb zenekarban éltem ezt át. Egyfajta együtt-repülés, kéjes forrponnt átélése a zenében. A közös nagy teljesítmény felemelő tapasztalata ez. Valami, ami több, mint a pillanat és a jelenlét összege. Jobban hegedültem, mint ahogy tudtam, jobban muzsikáltunk, mint amennyire képesek voltunk rá.

– A Váradi Júliával való beszélgetésében céloz rá – mikor a beszélgetőtárs említi a halál fontosságát a költészetében –, hogy a halálról való beszéd az élet mellett szólás is lehet. Ilyen értelemben az ellenpontozva szerkesztés egész munkásságában kiemelkedő?

– Igen. Sokan csak azt olvassák ki a verseimből, hogy mennyire megszenvedem az elmúlás tényét, a veszteségeket. Pedig az életöröm is ott lappang vagy villog a versek mélyén. A versben az életet kérem vissza (másokét), és a sorokban az életosztón sikolt fel a fontos létezők (apa, anya, könyvek, család, város, ország, nyelv, képek, épületek) életét veszélyeztető sokféle pusztulás-pusztítás láttán. Kasszandrai hang szólal meg itt. A halál az életre figyelmeztet. Hogy szorgalmasan és élvezettel kell élnünk, mert megállíthatatlan az, ami fölött nincs sem emberi, sem isteni hatalom. A sejtjeinkkel ketyegünk.

– A halál említésekor nem hagyhatjuk ki, hogy a PaterNosterben és a Kolozsvárban is előlép Bretter György személye, aki rendkívül nagy jelentőséggel bír a gondolkodás története terén. Bretterre Ön is mint referenciapontra tekint, illetve a veszteség nagyságát megkísérli érzékelteni a halálával?

– Bretter György a filozófiatanárom volt. Szabatosan gondolkodni, jól és mély figyelemmel olvasni, valamint kételkedni, örülni és mérlegelni tanított. Nagy, jelentős tanárhoz volt szerencsém járhatni, és személye, filozófia-órája, barátsága formáló és meghatározó az életemben.

– Mind a PaterNosterben, mind a Kolozsvár-versben nagy hangsúlyt kap az elmúlás, a Csöndfoltokban – melyet Petri György emlékére írt – és a Fű című esszében mégis az vehető észre, hogy a halálhoz kötött anyagosság ezeknél a szövegeknél erősebben jelenik meg. A halál ily módon az anyagosságában és az emlékhagyás viszonylatában is erősen érdekli?

– Csak addig vagyunk szellem – és valamilyen összefüggés – a minket alkotó anyagban, ameddig élünk.

Nagyon korán, szinte gyermekkoromban kezdett foglalkoztatni, hogy meddig vagyunk élő lények, meddig kering valami bennünk, meddig van kapcsolat a sejtjeink között, és melyik pillanat az, amikor már nem vagyunk azok. Hogy melyik pillanat az, amelyben még igen, és melyik, amelyben – bár még ugyanott hever a test – már nem létezik. Hogy tetten érhető-e ez a cezúra. Hogy meddig vagyunk élőlények, és mikortól csak anyag-halom. Akárcsak az idő

esetén. Izgatott az a hajszálnyi rés, amely elválasztja a tavalyt az idéntől. Az a töredéknyi, villanatsnyi pont érdekel, annak a megragadását, tettenérését kísérelem meg újra és újra, más-más oldalról közelítve. De ezt a pillanatot még nem tudtam igazán megragadni. Hiszen ezen a *még és már* időcskén múlik (szó szerint: *múlik*) az életünk. És ebből táplálkozik minden tapasztalatunk.

– *Ha az emlékhagyás vonalán megyünk tovább, akkor nem felejthető el az sem, hogy a múlthoz való viszonyulásában mintha arra is célozna, hogy magunkkal hordjuk mintegy cipeljük a „kibeszéletlenséget”. Esetlegesen arra gondol, hogy családok történetében gondolkodunk, ilyen „kibeszélések” vannak, ám ezek nem állnak össze a múltból való beszéddé? Gondolok itt akár az Ég és föld-vers egy-egy sorában sugalltakra is.*

– Amiről nem beszélünk, az a pszichoterápia, a gyónás, a történelmi szembenézés, a politikai elhallgatás közös területe.

Azt tapasztalom Kelet-Európa e közelebbi-távolabbi szegleteiben, hogy a családok szíve-sebben hallgatnak, nem beszélnek a közelmúltból. Nem mesélik el a gyerekeknek, hogy a család tagjai közül ki halt meg a Don-kanyarban, ki volt csendőr, ki volt szadista verőember, ki halt meg koncentrációs táborban vagy a későbbi kitelepítés során. A tettesek és az áldozatok családjai is többnyire illúziókkal és hazugságokkal vetik meg a vágyott demokrácia ágát. Az a közösnek látszó tévhit, hogy az utódokra is átháramlik valami a bűnökéből vagy a szenvedésekből. A múltat (mások vagy a családunk múltját) azonban nem kell magunkra vennünk, csupán szembe kell néznünk vele. A saját múltunkkal minden nagy irodalmi mű szembesít. Nem szabad úgy olvasunk, ahogy a szitakötő fut a víz felszínén, vagy ahogy a tú csúszik a bakelit-lemezen. Megpróbálok dolgokat tisztázni, magamban tetten érni, elkerülni vagy elsajátítani.

Jó, ha nem keverjük össze a közbűnöket a magán-felelősséggel.

Romániában a besúgásra kényszerített embereknek azt ígérték, azt az illúziót keltették bennük, hogy az *Intézmény*, a titkosszolgálat leveszi vállukról a felelősség, az egyéni döntés terhes kényszerét. Hogy egyik énünket le lehet vedleni. A diktatúra legszörnyűbb tulajdonságainak egyike, hogy gyakran az áldozatot is *Täter*-ré, tettessé vagy éppen gyilkossá teszi. Hogy ezzel mintegy kiégeti az egyénből, a társadalomból a jó és rossz megkülönböztetésének, az erkölcsi értékelésnek a képességét. Kiirtja, mint egy tyúkszemet, az erkölcsi érzéket.

Mindenről szabad, lehet, szükséges és kell beszélni. A vers is egyfajta gyóntatószék. De nem minden szembenézés válik verssé. Az igazság még nem művészet. Mert a gyónáshoz is tehetség kell. A mai laza és őszinte versek némelyike mintha megfeledkezne erről. A hallgatás és az elhallgatás gonosz ellenpólusa ugyanis nem a „kibeszélés”, hanem a gátlástalan, magamutogató fecsegés.

– *Ha időzünk egy kicsit még a Kolozsvár-versnél és a Vonatoknál, illetve A darázs fészke-esszéjén is ezek mellé helyezjük, akkor mondhatjuk azt, hogy a „között- létre” reflektálást is szemlélhetjük költészetében?*

– Nem csak a helyét változtatja az, aki más országba (de akár csak más városba) költözik. Hanem az identitását, önazonosságát is. Az új helyen meg kell teremtenie egész múltját, amely mások számára nem látható, mert nem kísérhették figyelemmel. Meg kell teremtenie személyiségének és ezzel műveinek hitelességét. A köztes-lét a művész helyzetének alapvető tulajdonsága. Az ingázás a két helyszín, két időszakasz, két vagy több kultúra, nyelvhasználat,

két hagyományrend és egyebek között, ugyanakkor gátló, bénító is lehet a művészi alkotás szempontjából. A művész egy sokfelé tapadó hálón futkos, testéből építi azt föl, és ha ez a munka, ez az identitás-építés teljesen igénybe veszi, akkor alig marad ereje a másik dologra, – amely önmagában is ugyancsak nagy léptékű és integráló készlet: a műalkotás létrehozására.

Vannak személyiségek, akik úgy vedlik le egy-egy korszakuk identitását, mint a kígyóbőrt. Az tud teljesen kilépni önmagából, akinek minden rétege álarc.

Én nem tudok kibújni a bőrömből. Az én bőröm alatt csak büntudat és belátás van, hús, bizalom és tapasztalat.

Megpróbálom az olvasás és a vers állomásain összekapcsolni életem érkező és távozó vonatait.

HANTAI SIMON: MEUN,
1968, olaj, vászon, 255×225 cm, magángyűjtemény. Fotó: Laurent Lecat